

АЁЛЛАРГА НИСБАТАН ЗЎРАВОНЛИКНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

*Зиявутдинова Хумора Шермама товна
Андижон Давлат Университети
Умумий психология кафедраси вб доценти*

Ушбу мақолада ўзбек оилаларидаги аёлларга нисбатан зўравонлик муаммоси муҳокама қилинади. Аёлларга нисбатан зўравонлик ўзи нима, қандай кўринишлари ва турлари мавжуд эканлиги ҳақида сўз боради. Оилавий зўравонлик қурбонига айланган аёллар психикасидаги ўзгаришлар ёритиб берилади. Бундан ташқари оилавий зўравонлик келтириб чиқариши мумкин булган оқибатлар ва уларни олдини олиш бўйича тавсиялар берилади.

Калит сўзлар : оилавий зўравонлик, аёллар зўравонлиги, болаларга нисбатан зўравонлик, зўравон шахс, хавф омиллари, руҳий камситилиш, иқтисодий зўравонлик, жисмоний зўравонлик, психологик зўравонлик.

Кейинги йилларда мамлакатимизда оилавий зўравонлик муаммосига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Айниқса, хотин-қизлар зўравонлигига олдини олиш ва унга қарши курашиш мақсадида 2019 йил 2 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши бу масаланинг қанчалик аҳамиятли эканлигини яққол исботидир. Бугунги кунда оилавий зўравонлик муаммоси бутунжаҳоннинг глобал муаммосига айланган.

Оилавий зўравонлик жинсга асосланган зўравонликнинг энг кенг тарқалган шакли ҳисобланади. Оилавий зўравонлик бу - бирор-бир оила аъзосига оиланинг бошқа бир аъзоси томонидан дўқ-пўписа қилиниши, босим ўтказилиши, ҳақорат қилиниши натижасида вужудга келувчи жараён бўлиб, у оиладаги инсонлар ўртасида содир бўлади. Ҳар бир инсон оиладаги зўравонликнинг қурбони ёки ижрочисига айланиши мумкин. Бироқ, қайд этилган ҳолатларнинг аксарияти эркаклар томонидан аёлларга нисбатан содир этилади. Оилавий зўравонлик БМТ томонидан эркаклар ва аёллар ўртасидаги кучларнинг тенгсизлиги ифодаси сифатида белгиланади.

Оиладаги зўравонлик бу яшириш, бостириш, тоқат қилиш ёки азоб чекиш эмас. Оиладаги зўравонлик ҳолати, агар юзага келса, келажакда унинг такрорланишига йўл қўймаслик учун уни тўхтатиш керак. Оиладаги зўравонлик юзага келган вазиятда нима қилиш кераклигини тушунишга ёрдам берадиган бир қатор оддий қадамлар мавжуд. Оиладаги зўравонлик, хоҳ бола, хоҳ катталар, кекса одам, аёл ёки эркак бўлсин, ҳар биримизнинг қурбонимиз бўлиши мумкин.

Турмуш ўртоғи ўз хотинига нисбатан тажовузни, аксинча, ота-оналар фарзандларига, фарзандлар эса ота-онага, ака-ука ва опа-сингилларга бир-бирига нисбатан тажовузкорликни намоён қилиши мумкин. Болалар ўзларининг биродарларига ёки опа-сингилларига нисбатан зўравонлик шаклида тажовузкорликни кўрсатиши мумкин.

Оилада ўзаро мулоқот жараёнида табиий равишда низолар ва жанжаллар пайдо бўлиши мумкин, аммо уларнинг ҳаммаси ҳам зўравонлик эмас. Оиладаги зўравонликда зўравонлик шакллариининг такрорланиб турадиган даврлари мавжуд.

1-давр. Оилада тарангликнинг кучайиши. Ўзаро муносабатларда норозилик кучаяди ва оила аъзолари ўртасидаги алоқа бузилади.

2-давр. Зўравонлик ҳодисаси. Оғзаки, ҳиссий ёки жисмоний зўравонлик авж олади, ғазаб, тортишувлар, айбловлар, таҳдидлар, қўрқитишлар билан бирга келади.

3-давр. Ярашиш. Зўравон шахс кечирим сўрайди, сабабини тушунтиради, айбни жабрланувчига юклайди, баъзида содир бўлган воқеани рад этади ёки жабрланувчини воқеаларни бўрттириб кўрсатишига ишонтиради.

4-давр. Ўзаро муносабатлардаги тинч давр ("асал оий"). Зўравонлик даври унутилади, тажовузкор кечиради. Ушбу босқич "асал оий" деб номланади, чунки бу босқичда шериклар ўртасидаги муносабатларнинг сифати асл нусхасига қайтади.

Одатда, сўнгги давр яъни асал оийдан кейин муносабатлар биринчи босқичга қайтади ва цикл такрорланади. Вақт ўтиши билан ҳар бир босқич оралиғи қисқаради, зўравонлик ҳолатлари тез-тез учрайди ва кўпроқ зарар келтиради. Зўравонлик қурбони вазиятни ўзи ҳал қила олмайди.

Шуни таъкидлаш керакки, бундай вазиятда ақл билан онгли равишда ҳаракат қилиш жуда қийин бўлиб қолади. Агар инсонга энг яқин одамларидан таҳдид туғилса, қарор қабул қилиш ва зўравонлик ҳолатини тугатиш учун улкан жасорат талаб этилади. Юз бераётган бу шармандалик ҳолатини, қариндошлар, қўшнилар ёки ишдаги ҳамкасблар билиб қолишидан қўрқиш, кўпинча, бу муаммони ҳал қилишга тўсқинлик қилади. Бундан ташқари, бизнинг менталитетимизда оилада юзага келадиган муаммолар ҳақида сукут сақлаш керак деган қарашларнинг мавжудлиги муаммони яширишга мажбур этади. Одатда кўпчилик шундай қилади: жимгина чидади ва ҳамма нарса ўтиб кетишини кутади. Афсуски, бу зўравонлик яна ва яна бир неча марта содир бўлади. Оиладаги зўравонлик ва оддий, шахслараро низо ўртасидаги асосий фарқ мана шу. Уйингиздаги зўравонликни бир маротаба тўхтатиш тўғрисида қарор қабул қилиш инсонни янада азобланишдан қутқаради.

Изланишларга кўра, аёллар ва қизлар кўпинча оилавий зўравонликдан азият чекишади. БМТ маълумотларига кўра, дунёдаги аёлларнинг тахминан 70 фоизи ҳаёти давомида зўравонликни бошдан кечирган. Эркаклар кўпинча турмуш ўртоғи, ота онаси, фарзандлари, хонадошларига нисбатан тажовузкорлик намоён этса, аёлларда эса асосан, ота-оналар ва болаларга нисбатан кузатилади. Турмуш ўртоғи ва шеригига нисбатан зўравонлик камдан-кам ҳолатларда қайд этилади.

Оиладаги зўравонликнинг бир неча турлари мавжуд: жисмоний, жинсий, психологик ва иқтисодий.

Жисмоний зўравонлик - бу жабрланувчига тўғридан-тўғри ёки билвосита таъсир ўтказиш, жисмоний зарар етказиш мақсадида, калтаклаш, тан жароҳати етказиш, танага оғир шикаст етказиш, калтаклаш, туртиш, тепиш, тарсаки кўринишида бўлади

Жинсий зўравонлик - бу одам ўз хоҳишларига қарши жинсий алоқада бўлишга мажбур қилиш, таҳдид қилиш ёки алданган пайтдаги зўравонлик ҳаракати.

Психологик зўравонлик - инсон психикасига зарар етказиш, ҳақорат қилиш, кўрқитиш, таҳдид қилиш, шантаж қилиш, назорат қилиш кабилар

Иқтисодий зўравонлик - бу моддий босим бўлиб, ўқишни, ишлашни таъқиқлаш, моддий ёрдамдан маҳрум қилиш ва даромадларни тўлиқ назорат қилишда ўзини намоён қилади.

Шуни ёдда тутиш керакки, шахсий дахлсизлик ва хавфсизлик ҳар қандай шахснинг ажралмас ҳуқуқи ҳисобланади. 1948 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида барча инсонлар зўравонликсиз яшаш ҳуқуқига эга эканлиги таъкидланган.

Инсонни манипуляция қилиш ва ўз кучларини кўрсатиш учун тажовузкорлар турли хил хатти-харакатлардан фойдаланадилар:

Ҳуқмронлик – зўравон ўзаро муносабатлар учун жавобгарликни ҳис қилишлари керак. Улар турмуш ўртоғи ва бошқа оила аъзолари учун қарорлар қабул қилишади, уларнинг нима қилишини айтиб беришади ва сўроқсиз уларга бўйсунини кутишади. Зўравон ўз қурбонига хизматкор, бола ёки ҳатто унинг мол-мулки каби муносабатда бўлиши мумкин.

Хўрлик - тажовузкор ўз қурбонини номукамал, камситилган ҳис қилиши учун ҳамма нарсани қилади. Бундай вазиятда, у ўз қурбонининг ҳеч нимага арзимаслигига ва ҳеч ким у билан бошқа муносабатларни ўрнатишини истамаслигига ишонса, кетиш ҳақида қарор қабул қилиш эҳтимоли камроқ бўлишини кутади. Таъқиб қилиш, суиистеъмол қилиш, танбеҳ бериш ва

ижтимоий камситиш қурбоннинг кадр-қимматини пасайтириш ва ўзини ночор ҳис қилиш учун қилинган зўравонлик қуролидир.

Изоляция – зўравон қурбонини ўзига боғлиқлигини ошириш учун уни ташқи дунёдан узиб қўйишга ҳаракат қилади. У оиласи ёки дўстларини кўришни таъқиқлаши ёки ҳатто иш ёки мактабга боришини таъқиқлаши мумкин. Қурбон бирор нарса қилиши, бирон жойга бориши ёки кимнидир кўриши учун рухсат сўраш керак бўлиши мумкин.

Таҳдидлар - тажовузкорлар, одатда, қурбонларини ўзидан узоқлашишини олдини олиш учун таҳдидлардан фойдаланадилар ёки улар ҳақида хабар беролмаслиги учун кўрқитишга ҳаракат қилишади. Зўравонлик қурбонига, фарзандларига, бошқа оила аъзоларига ёки ҳатто уй ҳайвонларига зарар етказиш ёки ўлдириш билан таҳдид қилиши мумкин. У, шунингдек, ўз жонига қасд қилиш билан таҳдид қилиши мумкин, ўз қурбонига қарши сохта айбловлар қўзғатиши ёки тегишли ташкилотларга хабар бериши мумкин.

Безорилик – зўравон ўз қурбонини бўйсундириш учун турли хил безорилик ҳаракатларидан фойдаланиши мумкин. Бундай ҳаракатларга таҳдид солувчи кўриниш ёки имо-ишоралар, мол-мулкни йўқ қилиш ва уй ҳайвонларига оғриқ келтириш киради. Бу ҳолат бўйсунмаслик даҳшатли оқибатларга олиб келиши мумкин деган сигналдир.

Рад этиш ва айбдорлик - зўравонлар, ҳатто, кечирилиши мумкин бўлмаган нарсалар учун ҳам кечирим сўрашга уста. Улар ўзларининг ҳақоратли ва тажовузкор хатти-ҳаракатларини ёмон болалик ёки ёмон кун оқибатида айблашади ва ҳатто бунинг учун ўз қурбонини айблашлари мумкин. Зўравон зўравонликни минималлаштириши ёки ҳатто унинг содир бўлганлигини рад этиши мумкин. У ўзининг зўравонлик ва қўпол муомаласи қурбонининг айби дея масъулиятни унга юклашга ҳаракат қилади. Ушбу ҳаракатларни ўз вақтида ташхислаш қўпол муносабатлардан чиқиш учун тўғри танлов қилишга имкон беради!

Шуни ёдда тутиш керакки, тажовузкорлар ўзларининг хатти-ҳаракатларини бошқаришга қодир - улар буни ҳар доим қилишади!

- зўравонлар кимга қарши зўравонлик қилишни танлайдилар. Улар хафа қилганларни ҳақорат қилмайди, таҳдид қилмайди ёки уларга ҳужум қилмайди. Қоида тариқасида, улар яқин одамларига, ўзларини яхши кўраман деб даъво қилганларга нисбатан зўравонлик ишлатадилар.

- зўравонлар зўравонликни қачон ва қаерда қўллашни диққат билан танлайдилар. Атрофда уларнинг зўравонлик хатти-ҳаракатларини кўрадиган одамлар бор экан, улар ўзларини назорат қилишади. Улар ўзларини жамоат жойларида ҳеч нарса бўлмагандек тутишлари мумкин, аммо улар қурбонлари билан ёлғиз қолишлари билан зўравонлик қилишади.

• зўравонлар ўзларининг зўравонлик хатти-ҳаракатларини, бу уларга фойда келтириши мумкинлигини кўрганларида тўхтатишга қодир. Аксарият зўравонлар, аслида уларнинг манфаатларига таъсир қилиши мумкин бўлган зўравонлик хатти-ҳаракатларини тўхтата олади (масалан, полиция келганида).

• зўравонлар кўпинча зўравонликни кўринадиган излар бўлмайдиган тарзда ишлатадилар. Жисмоний зўравонлик билан ғазабланиб ҳаракат қилиш ўрнига, зарбаларни кўкаришлар кўринмайдиган жойларга эҳтиёткорлик билан йўналтиради.

Оиладаги зўравонлик - бу бир оила аъзосининг бошқа оила аъзосига нисбатан қасддан қилинган жисмоний, психологик ва жинсий хатти-ҳаракатлари, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари, қонуний манфаатларини бузиш ва унга жисмоний ва (ёки) руҳий азоб бериш. Шундай экан бу иллатни олдини олиш ва йўқ қилиш барчамизнинг вазифамиздир.

Адабиётлар:

1. Пулатова Ш.А, Муродов А.Ш Зўравонликдан жабрланганлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва зўравонликнинг олдини олиш: Услубий қўлланма. –Т., Baktria press, 2020. –56 Б.
2. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси // URL: <http://www.lex.uz>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ижтимоий реабилитация қилиш ва мослаштириш, шунингдек, оилавий-маиший зўрлик ишлатишнинг олдини олиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 02.07.2018 йилдаги ПҚ-3827-сонли Қарори// URL: <http://www.lex.uz>
4. 2019 йил 2 сентябрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси «Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида» Қонуни